

УДК 94:711(477.82)

ДЕМ'ЯНЮК О.Й.

БОРОТЬБА КНЯЗЯ ЛЮБАРТА-ДМИТРА ГЕДИМІНОВИЧА ЗА ВОЛИНСЬКУ СПАДЩИНУ

Стаття присвячена дослідженню перебігу військово-політичної боротьби на теренах Волинської землі та суміжних з нею територіях під час князювання тут князя Любарта-Дмитра Гедиміновича. Зокрема вивченню піддано проблему взаємовідносин волинського князя з польськими королями Казимиром III, Людовиком Угорським, литовськими князями Кейстутом, Ольгердом у відстоюванні своїх прав на Волинь. Аналізуються причини та методи боротьби Любарта-Дмитра у встановленні своєї зверхності над Луцьким та Володимирським князівствами, поширення своєї влади на Галицьку землю.

Ключові слова: Любарт-Дмитро Гедимінович, Казимир III, Велике князівство Литовське, Волинська земля, Волинське князівство.

Постановка проблеми та її актуальність. Середньовічна історія та, зокрема, історія Волинської землі XIV ст. надзвичайно багата на події. Тут і боротьба за волинський і галицький престол між руськими князями, польськими і угорськими кролями, литовськими князями, тут і загроза західнослов'янським землям з боку монголо-татарського війська, тут і статус волинських земель та їх визнання Великим князівством Литовським.

Усе це залишає величезне поле для дослідження, вивчення перебігу військово-політичних процесів, які визначили подальший розвиток західнослов'янських теренів. Поряд із цим дослідження потребує сорокарічна боротьба князя Любарта за волинську спадщину: причини й обставини жорстокої боротьби за цей терен.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної історіографії дозволяє стверджувати, що проблема князювання Любарта-Дмитра зустрічається, хоча нерідко й

Дем'янюк Олександр Йсипович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних наук Луцького інституту розвитку людини університету «Україна», м. Луцьк.

© Дем'янюк О.Й., 2015

дискусійно, у працях українських дослідників. Так, у контексті своїх наукових дискурсів період життя й діяльності князя Любарта-Дмитра охопили О. Єфименко, Д. Дорошенко, М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, Н. Яковенко, С. Терський та інші. Серед робіт, в яких досліджувалися окремі сюжети правління князя Любарта-Дмитра, згадаємо П. Троневича, М. Кушпу, В. Савицького. Одначе обраний нами ракурс вивчення військово-політичної історії Волині XIV ст. ще жодного разу не ставав предметом окремого дослідження.

Мета та завдання дослідження. Спробуємо проаналізувати перебіг військово-політичної боротьби за волинські землі під час правління князя Любарта Гедиміновича, його дії, скеровані на збереження свого контролю над західно-слов'янськими теренами, подамо своє бачення окремих дискусійних сторінок історії середньовічної Волині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно розпочати з того, що у 1316 р. князь литовський Гедимін здійснив похід на Берестейщину та відірвав її від Волині, чим започаткував боротьбу за волинські терени впродовж наступних років усього XIV ст., яка згодом перейшла на першу половину XV ст.

Скориставшись військовими діями Литви з Тевтонським орденом, волинські князі відвоювали Берестейську землю назад. Князь литовський Гедимін здійснив новий похід, який закінчився не лише переходом Берестейщини під управління Литви, але й династичною угодою про шлюб сина князя Гедиміна Любарта з дочкою князя Андрія Юрійовича Агрипиною (Грофиною) [1, с. 44] (за іншими відомостями – Бушею (Богуславою) чи Євфимією (Агафією) [2, с. 25]) і виділенням для них у віно Луцького князівства.

У 1323 р., після смерті Андрія та Лева, котрі не мали наступників, Владислав I Локеток у союзі з угорським королем Карлом Робертом захопили Галичину. Внаслідок воєнних дій Владислава I Локетка та Гедиміна у 1325 р. виник новий «шлюбний» розподіл Волині: волинсько-галицьким князем став Болеслав-Юрій II (роки правління – 1325–1340 рр.), син мазовецького князя Тройдена та волинської княжни Марії, дочки Юрія Львовича. У своїх грамотах він

іменував себе «Божою милістю князь і дідич королівства Русі» чи «Божою милістю уроджений князь всієї Малої Русі» [3, с. 165].

Натомість князь Любарт (при хрещенні у православ'я прийняв ім'я Дмитро) після свого одруження (дискусійною є дата одруження князя Любарта – від 1316 до 1323 р. [1, с. 16]) й після загибелі князя Лева Юрійовича стає князем луцьким «по праву спадковості» [4, с. 52]. Волинський дослідник М. Кушпа вважає, що «саме з 8 грудня 1323 р. Любарт Гедимінович не тільки офіційно почав використовувати волинські княжі титули, але й цілком законно укняжився в Луцьку та Володимирі» [9, с. 21–22].

Після цього він оголошує себе князем володимирським і луцьким й готується до захоплення Галицького князівства [2, с. 26]. Цілком ймовірно, що цей похід на галицькі землі готував литовський князь Гедимін, зважаючи на, мабуть, надто юний вік князя Любарта і відсутність в останнього легітимних прав на Галичину. На думку професора Л. Войтовича, похід князя Любарта на галицькі землі зупинила польська воєнна інтервенція, яка пройшла щойно восени 1323 р. [6, с. 99].

У найближчому майбутньому князь Любарт змушений був залишити Луцьк (Лучеськ) на користь Болеслава-Юрія II, зберігши за собою невелику частину луцької спадщини з центром у Любарі [6, с. 107]. Остання теза й сьогодні викликає сумнів, адже Східна Волинь тоді безпосередньо контролювалася Ордою [9, с. 23].

Цікаво, що сестра князя Любарта – Альдона вийшла заміж за королевича Казимира, котрий після смерті батька Владислава I Локетка у 1333 р. став королем Польщі Казимиром III. Відтоді взаємовідносини між Польщею, яка здійснювала політику централізації, й Литвою та Волинсько-Галицькою Руссю набули нових військово-політичних рис.

Після отруєння Болеслава-Юрія II у день Святого Юра 1340 р. у Володимирі волинські бояри, користуючись ситуацією, обирають собі князем Любарта-Дмитра. Саме обрання князя волинською заможною верхівкою дає підстави припустити, що князь Любарт не був нав'язаний волинянам литвинами за підтримки зброї, що Волинська земля після

укняжіння тут Любарта-Дмитра не була прилучена до Литовської держави, а залишилася самостійним державним утворенням. Натомість Галичиною стало правити боярське правління, очолюване «начальником Руської землі» Дмитром Дедьком, яке визнало своїм князем Любарта, одначе обмежило його владу на теренах князівства [2, с. 26].

Впродовж свого князювання Любарт-Дмитро послідовно відстоював православ'я на Волині, надаючи підтримку місцевим жителям та їх православній вірі. Виступав проти поширення католицизму на волинських землях, забороняв православним переходити у католицизм [5, s. 73]. Хоча його по-різному сприймали на теренах Волині і Галичини. На Волині князь Любарт був визнаний відразу як суверен, на Галичині, де від його імені правила боярська рада на чолі з Д. Дедьком, він не став загальноновизнаним зверхником князівства.

Ще не встиг князь Любарт перенести свій двір у Володимир, як невеликий загін Казимира III наприкінці квітня 1340 р. напав на Львів і, пограбувавши скарбницю галицьких князів, повернувся у Краків [10, с. 133]. У червні 1340 р. польський король Казимир III в союзі з угорським військом робить новий напад на Галичину та Надсяння. Для боротьби проти загарбників у середині літа 1340 р. волинський воевода князь Данило Острозький та староста Галицької землі Дмитро Дедько запрошують хана Узбека і в союзі з ним доходять до Вісли та беруть в облогу Люблін. Після короточасної облоги поляки відмовляються від земель Волинсько-Галицької Русі.

Оцінюючи тогочасні події, М. Грушевський зазначав, що «початок тому дали, здається, самі волинські бояри, нав'язавши зносини з литовським княжичем Дмитром-Любартом, а в усякім разі безпосереднім приводом до того послужила насильна смерть останнього галицького-волинського князя Юрія-Болеслава» [7, с. 3].

У 1343–1344 рр. польський король Казимир III здійснив напад на Сяноцьку та Перемишлянську землі. Після звільнення цих земель князь Любарт проводить централізацію влади і ліквідує правління боярства на чолі з Д. Дедьком. У наступному році польський король Казимир III бере під своє володіння західну галицьку окраїну – Сяноцьку землю.

У цей час відбувається експансія хрестоносців на Литву. Князь Любарт надіслав брату – великому князю литовському Ольгерду – своє військо. Однак на Стрітення 2 лютого 1348 р. об'єднане литовсько-руське військо князя Ольгерда зазнало поразки від 40-тисячної армії хрестоносців (німецьких, французьких та англійських) на річці Стреве. Загинув там і брат князя Любарта княжич Наримунт.

Цією обставиною скористався король польський Казимир III і в 1349 р., при нейтралітеті Орди, де вже правив новий хан Джанібек, котрий отримав данину наперед, захопив частину Волині з містами Холм і Бересте, які належали братові князя Любарта Кейстуту, а невдовзі – Белз, Володимир і Львів. У М. Грушевського з цього приводу читаємо, що польський король Казимир III «на осінь 1349 р. з великим військом напав на руські землі. Похід цей заскочив Любарта неприготованим. Без великого опору – судячи з браку звісток про якісь сильні битви, Казимир опанував головні руські замки, між іншими Белз, Бересте, Володимир. Любарт задержав тільки Луцьк» Король Казимир III змусив князя волинського Любарта підписати довічну сепаратну угоду, за якою той зобов'язувався не допомагати своїм братам у разі їх виступу проти польської Корони [8, с. 38].

Не збираючись її виконувати й шукаючи союзників у боротьбі проти польсько-угорської інтервенції, князь Любарт у 1349 р. споряджає посольство до московського князя Семена Гордого з пропозицією видати за нього племінницю – ростовську княжну Ольгу, оскільки перша дружина Любарта на той момент уже померла. У складі посольства був племінник Любарта Дмитро Коріятович (майбутній московський воевода Боброк Волинський). Після весілля Любарта в 1350 р. був здійснений переможний похід об'єданого війська князя Любарта та литовських князів Ольгерда, Кейстута, Явнута, Коріята з синами та Наримунтових синів Юрія і Патрикія на Казимира III [11, с. 66].

Під час воєнних дій Белзщина, Холмщина і Берестейщина були звільнені від польського війська: «Литовські князі кількома наворотами набігали й пустошили «князівство Руське», відібравши назад Володимир, Белз, Бересте й інші менші замки» [7, с. 34]. Львів і Галицька земля залишилися за королем Казимиром III завдяки заступництву Орди.

Однак у 1351 р. після дипломатичних переговорів з Казимиром III Тевтонський орден наносить удар по Литві, одночасно Казимир III в союзі з угорцями здійснює напад на землю Кейстута – Берестейщину. Кейстут змушений був поспішати до себе з Литви. У цей час польсько-угорське військо бере в облогу Володимир, ставши на берегах річок Луга і Смоч.

Князь литовський Кейстут на чолі невеликого загону пішов на допомогу брату та потрапив у полон. На переговори вийшов князь Любарт, однак теж був взятий у полон. Князя Кейстута відпустили, оскільки той запевнив, що перейде у католицьку віру. Згодом і Любарту вдалося утекти з допомогою боярина Богдана з Іваник [11, с. 65].

Звільнившись, князі зібрали свої полки і витіснили військо короля польського Казимира III з Волині. У 1352 р. було підписане перемир'я на два роки між Польщею, Литвою і Волиню: «Перемирна грамота признає за Казимиром землю Люблінську і Львівську, себто Галичину цілу, се – «Русь що короля слухається». За литовськими князями залишаюся землі Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська й Берестейська, тобто ціла Волинь у своєму давньому складі» [7, с. 39].

Однак у 1354–1356 рр. відбуваються військові походи один проти одного, причому король Казимир III отримує грошову допомогу від Папи Інокентія XI. У 1357 р. після смерті хана Джанібєка, влада в Орді послаблюється, і цим скористався великий князь литовський Ольгерд. При допомозі волинських полків князя Любарта у 1361 р. відбувся перший похід на пограничних татар до Подніпров'я. У 1362 р. військо князя Ольгерда розбило подільських ханів Кутлубугу, Хаджибея і Дмитрія на Синіх Водах.

У 1366 р., після ослаблення сил коаліції Гедиміновичів, король Казимир III здійснив похід на Волинь, тим часом як німецькі військові дружини виступили проти Литви. Князь волинський Любарт не зміг протистояти великій силі та втратив Холмську, Белзьку і Володимирську землі. М. Грушевський вважав, що «в р. 1366 Казимир, зібравши велике військо, зробив сильний напад на руські землі. Князь Юрій Белзький піддався йому, але потім показалося, що ся покора його була фальшива. Король силоміць

здобув Володимирську землю, з усіма її замками, що держав Любарт, і віддав її цілу Олександрю...» [7, с. 45].

У підписаному між польським королем Казимиром III і князем Любартом договорі, останньому залишився лише Луцький уділ і невеличка частина Володимирівського уділу. Кордон володінь князя Любарта і короля Казимира III проходив по межі: «къ Володимирю отстугается по толе: по Уймицю, по Песчаный Бродъ, по Еуфимкова села до Маркова Става, от Маркова Става по Львовскую дорогу къ Скоморохомъ; а от Песчана броду по Пиньский Мост, а от толе по Турью...» [13, с. 240]. Окрім того, князь Любарт змушений був визнати скасування певних торгових обмежень й встановлення певної залежності Луцької волості від Польського королівства [7, с. 47–48].

Після остаточної втрати Галичини і польської окупації в 1366–1370 рр. західної частини Волині князь Любарт переніс столицю Волинського князівства з Володимира до Луцька [12, с. 71]. Тут він заклав мурований замок, відомий сьогодні як замок Любарта.

Після смерті польського короля Казимира III у 1370 р. володарем Польщі став Людовик Угорський, який, як і його попередник, не мав спадкоємця чоловічої статі. Під час правління Людовика Угорського відновилася війна за Волинсько-Галицькі землі. У 1370 р. блискавичною атакою князь Любарт відвоював м. Володимир та зруйнував недобудований намісником Олександром Коріатовичем кам'яний замок: «новый володимирський замок, хоч ще недокінчений, був так сильний, що міг безпечно боронити ся. ... литовські князі, здобувши Володимир, знищили, не залишивши каменя на камені, сей новий замок, що так займав Казимира й стільки коштував йому» [7, с. 50].

Війна між польським королем Людовиком Угорським і князем Любартом закінчилася лише у 1377 р. поразкою останнього. Володимирський і Луцький уділи перейшли до Любарта, а Холмський та Белзький остаточно приєдналися до Польщі. Крім того, він змушений був поступитися південно-західною частиною своєї держави, віддавши Польській державі Крем'янець, Олесько, Лопатин [2, с. 26]. Отже, після смерті польського короля Казимира III волинський

князь Любарт-Дмитро зумів повернути під свою владу усі волинські території, які були відібрані у попередні роки Короною. Після смерті Людовика Угорського міста Крем'янець, Олесько і Лопатин були викуплені Любартом у воєвод та приєднані до Волині [4, с. 70]. Свою владу князь волинський Любарт поширив на місцеві дрібні князівства – Острозьке, Чорторийське, Корецьке, Кременецьке, Степанське, Дубровицьке [14, с. 130]. Їхні озброєні дружини брали участь у більшості походів князя Любарта.

У 1383 р. волинський князь Любарт-Дмитро Гедимінович помер і був похований в оновленому ним храмі Св. Івана Богослова у Луцьку [2, с. 26]. Оцінюючи добу правління князя Любарта, М. Грушевський стверджував: «Любарт по смерті Кейстута був найсильнішим з князів по великим князю, разом – найвизначнішим репрезентантом давніх традицій: його права на Волинське князівство, як ми вже знаємо, опиралися на родинних зв'язках з руськими князями Волині й на виборі боярським. Своєю сорокалітньою боротьбою за цю землю він запечатав свої права на цю волость» [7, с. 163]. Він же вказує, що «Любарт стояв одинокий, та й сам він був не той – приходили останні літа його життя, й не диво, коли насправді підупала його енергія» [7, с. 55].

Наприкінці 80-х років XIV ст. після смерті князя Любарта Володимирська та Луцька землі перейшли у володіння його сина Федора, якого волиняни сприймали шанобливо.

Однак після смерті князя Любарта розпочався процес ліквідації волинської державності шляхом руйнування адміністративно-територіальної структури [2, с. 26]. Спочатку великий князь литовський Ягайло близько 1385 р. закріплює Остріг, Корець, Заслав, Хлапотинь, Хрестович та інші населені пункти Волині за князем Федором Даниловичем Острозьким із зобов'язанням того підлеглисті безпосередньо Польщі [4, с. 74]. Потім відібрав і луцькі землі: «За сим ударом пішов скоро й другий: Ягайло відібрав від Федора Луцьку волость для Вітовта й залишив його при самій Володимирській» [7, с. 164].

Упродовж 1393–1395 рр. Великий князь литовський Вітовт позбавляє влади своїх основних суперників, у тому числі й

Федора, сина Любарта – Волинської землі [15, с. 166]. Волинські володіння князя Федора переходять до Вітовта Кейстуговича, містечко Чорторийськ та округа – до Костянтина Ольгердовича. Згодом князь Федір Любартович позбавився м. Володимира з околицями: «відібрання Володимирської волості від Федора сталося десь в зимі 1392/93 і в першій половині 1393 р.» [7, с. 170].

Отож, як показав наступний перебіг військово-політичних подій на Волині, лише князю Любарту вдавалося довгий час боротися за Волинські землі. Влучно з приводу цього висловився М. Грушевський: «Боротьбу за Волинь вів головню сам Любарт, для котрого се було питанням життєвим, бо інших земель він не мав. Але він розпоряджався тільки силами Волині, то значить – міг стільки боротися проти Казимира й Людовика, скільки цього хотіли й могли його Волиняни» [7, с. 63].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, аналізуючи період військово-політичної боротьби князя Любарта-Дмитра за волинську спадщину, на яку він мав спадкове право, необхідно зазначити, що його сорокарічне правління супроводжувалося послідовним відстоюванням ним православ'я і права волинян перед зовнішніми ворогами. Захищаючи своє право на Волинську землю, Любарт Гедимінович воював з польськими королями Казимиром III й Людовиком Угорським, литовськими князями Кейстутом і Ольгердом.

Така позиція князя Любарта-Дмитра сприяла тому, що на території Волинського князівства більшість населення дивилася на нього як на князя-захисника, православного суверена православної землі. На галицькому терені погляди на особу князя Любарта Гедиміновича як на свого зверхника дещо відрізнялися. Тут він упродовж свого княжіння вважався чужинцем, здебільшого через позицію місцевих бояр.

Щодо дискусійних питань, то можемо виділити кілька проблем, які потребують детального вивчення: одруження князя, набуття ним статусу Волинського князя, взаємовідносини князя Любарта-Дмитра зі своїми братами.

1. *Мицько І.* Князь Любарт та його родина / І. Мицько // «Старий Луцьк». Наук.-інф. зб. – 2005. – Вип. 2. – С. 44–51.
2. *Терський С.В.* Лучеськ Х–ХV ст.: монографія / С.В. Терський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
3. Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сб. м-лов и исслед. – СПб.: Б.и., 1907. – 328 с.
4. *Батюшков П.Н.* Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П.Н. Батюшков. – СПб, 1888. – 414 с.
5. *Trajdos T.* Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony I Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434) : v 2 t. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1983. – Т. 1. – 288 s.
6. *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. / Л. Войтович. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.А. Крип'якевича, 1996. – 256 с.
7. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка. – Т. 4. – 1993. – 544 с.
8. Угода волинського князя Дмитрія з польським королем про розмежування їх володінь. 1366 р. / Грамота XIV ст.: Пам'ятки української мови. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 38.
9. *Кушпа М.* Про час та обставини першого укняжіння в Луцьку та Володимирі литовського князя Любарта Гедиміновича / М. Кушпа // Старий Луцьк. Наук.-інф. зб. – 2014. – Вип. 10. – С. 15–24.
10. *Крип'якевич І.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – 4-те вид., змін. і доп. / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.; Упоряд. Б.З. Якимович. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
11. *Троневиц П.О.* Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники / П.О. Троневиц. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 126 с.
12. *Яковенко Н.* Нарис історії України / Н. Яковенко. – К.: Либідь, 1997. – 326 с.
13. *Иванов И.* Исторические судьбы Волынской земли до конца XIV века / П. Иванов. – Одеса: Б.и., 1895. – 504 с.
14. *Киричук М.* Волинь – земля українська / М. Киричук. – Луцьк: «Надстир'я», 1995. – С. 392.
15. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка. – Т. 6. – 1995. – 680 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2015 р.

Рецензент: *А.І. Харук*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Демьянюк А.И.

**БОРЬБА КНЯЗЯ ЛЮБАРТА-ДМИТРИЯ ГЕДИМИНОВИЧА
ЗА ВОЛЫНСКОЕ НАСЛЕДСТВО**

В статье представлены результаты исследования военно-политической борьбы на территории Волынской земли и соседних с ней территорий во время княжения Любарта-Дмитрия Гедиминовича. Исследовано проблему взаимоотношений волынского князя в отстаивании им претензий на Волынь с польскими королями Казимиром III, Людовиком Венгерским, литовскими князьями Кейстутом, Ольгердом. Анализируются причины и методы борьбы Любарта за установление своей власти над Луцким и Владимирским княжествами, расширение сферы влияния на Галицкую землю.

Ключевые слова: Любарт-Дмитрий Гедиминович, Казимир III, Великое княжество Литовское, Волынская земля, Волынское княжество.

Demianiuk O.

**A STRUGGLE OF THE PRINCE LYUBART-DMYTRO
HEDYMINOVYCH FOR «VOLYN» HERITAGE**

The article is sanctified to the research of military-political fight motion at Volyn's lands and at the contiguous territories during the principality of the Prince Lyubart-Dmytro Hedyminovych. In particular the problem of relations of the Volyn Prince with Polish kings Kazymyr III, Lyudowik Hungarian, with the Lithuanian Princes Kejstut and Olgerd in a process of a self-assertion on Volyn is studied. Reasons and methods of Lyubart-Dmytro's struggle to establish the scorn above Lutsk and Volodymyr principalities are analyzed, as well as distribution of his power on Galychyna' lands.

Key words: Lyubart-Dmytro Hedyminovych, Kazymyr III, Grand Duchy of Lithuania, Volyn lands, Volyn principality.